



Hayvan Haklarının Felsefesi

Engin Arıkan

15 Kasım 2014

405'te Engin Arıkan'la birlikteyiz. Engin biraz kendini tanıtır mısın?

Şu an Türk Alman Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalışıyorum. Felsefe ve hukuk sosyolojisi kürsüsünde. Eğitimime de Galatasaray Üniversitesinde devam ediyorum, Kamu Hukuku doktora programında. Yüksek lisans tezimi hayvan refahı, hayvan hakları ve hayvan hukuku konusunda savundum Ağustos (2014) ayında. Çalışmalarım da devam ediyor.

Biraz çalışmandan bahseder misin?

Çalışmamın iki bölümü var aslında. Birinci bölümü bu konunun ahlaki olarak değerlendirilmesi ve doğru bir şekilde temellendirilmesi üzerine. Yani günlük dili kullanarak formüle edersek "Hayvan haklarını nasıl savunabiliriz?", bu soruya cevap veriyor. İkinci bölümü de hem karşılaştırmalı hukukta hem de Türkiye'deki hukukta hayvanların durumu nedir, nasıl düzenlemeler var ve nasıl düzenlemeler getirilebilir bundan söz ediyorum.

Peki, önce temeli oturtmak adına birkaç soru soralım sana. Yani hayvan hakları derken çok geniş bir skaladan bahsediyoruz çünkü. Bu çeşitlilikten bahsedebilir misin? Mesela sadece sokak hayvanlarının korunmasını isteyenlerden veganlara uzanan bir çerçeve var.

Tabii şimdi sokak hayvanlarının korunması, vejetaryenlik... Bunlar aslında pratikler. Bunlar aslında ahlaki kuram değil. Aslına bakarsak bu pratiklere insanları yönelten belli sezgiler ve prototip diyebileceğimiz ahlaki ilkeler, ahlaki kuramlar var. Ben çalışmamda bunlardan üç tanesini inceledim. Bunlar da ahlak felsefesindeki ana akımları temsil ediyor. Birincisi faydacılık, ikincisi deontoloji –Kantçılık olarak da tanımlanabilir-, üçüncüsü de erdem etiği. Ve bunların en önemli temsilcilerini inceledim. Bunlar Peter Singer (faydacılık), Tom Regan (deontoloji) ve Rosalind Hursthouse (erdem etiği).

Bunlara girmeden önce terminolojiyi oturtalım istiyorum. Bilmeyenler olabilir. Mesela vegan nedir, vejetaryen nedir?

Vejetaryen aslında et tüketmeyen demek, daha doğrusu hayvan ürünü tüketmeyen demek. Ama bunlar arasında da belli ayrımlar oluyor. Mesela veganlar yumurta ve süt ürünleri de tüketmiyorlar, bal da tüketmiyorlar; vejetaryenler ise et ürünü tüketmiyorlar, tavuk, kırmızı et gibi ama yumurta ve süt ürünleri konusunda daha esnekler. Türcülük ise aslına bakarsak, incelediğim düşünürlerden daha önce olan Richard Ryder'ın kullandığı bir kavram. Türcülük, iki tür arasında kalındığı zaman kendi türünüze keyfi bir öncelik verilmesi olarak tanımlanıyor ki bunu da daha sonrasında genişletip daha geniş kitlelere yayan kişi Peter Singer da türcülüğü ırkçılık ve cinsiyetçilikle birleştiriyor ve bunlarla denk bir ahlaki pozisyon olarak söylüyor. Nasıl bir ırkçı kendi ırkıyla başka ırk arasında kaldığı zaman kendi ırkına keyfi bir şekilde öncelik verirse türcü de öyle yapar. Keyfilikten kastımız akılcı olarak temellendirilmiş bir ahlaki gerekçe sunmaksızın kendi türüne öncelik vermek. Bu da ahlaki olarak savunulamaz veya yanlış olarak değerlendirilir.

Keyfilik meselesi ilginç biraz. Keyfilik derken, dışarıdan, bağımsız bir neden sunmadan gibi değil mi? Yani "Ben böyle istiyorum, böyle!".

Yani evet öyle de tanımlanabilir.

Ama bir argüman süsü de var içinde. Mesela ırkçılıkta da vardır ya.

Evet belli bir temellendirme var doğru, evet. Yani bir ırkçıya desiniz "Neden ırkçılık yapıyorsun?" diye "Keyfi olarak davranıyorum" demez. Yani kendi açısından belli gerekçeler sorar. Mesela niye? "Çünkü beyazlar siyahlara göre daha akıllı" der ya da "Bu ülkenin sahibi beyazlardır" der gibi. Aslında ona göre keyfi olmayan gerekçelerdir ama akılcı bir değerlendirme ve eleştirel bir bakış açısıyla bakıldığı zaman o gerekçelerin yeterli bir ağırlığının olmadığı sonucuna varırsak bu gerekçelerin de keyfi olduğu sonucuna varabiliriz.

O zaman felsefi boyutuna yavaş yavaş girelim işin. Tezinden de bahsedelim. Bu üç farklı okuldan bahsettin. Daha fazlası var mı?

Ahlak felsefesinde sayısız düşünür var, çok fazla. Ama aslına bakarsak hepsini belli okullar içine yerleştirebiliriz: faydacılık, deontoloji ve erdem etiği olmak üzere. Bu sayısız düşünür bu kuramları farklı şekillerde yorumlar, farklı çıkarımlarda bulunur veya bunlar arasında belli bir bağdaştırma sağlamaya çalışır ama aslına bakarsak bu üçünden beslenirler ve bu üçüne bakmak hem kuramsal olarak ayırım yapmak hem hayvan meselesine uygulama açısından daha işlevsel. O yüzden bunları inceledim.

O zaman bunlara başlayalım.

Aslına bakarsak ilk çıkış noktası hayvan meselesinin, yani geniş kitlelere yayılması, herkesi vejetaryen yapmanın ötesinde bir ahlak meselesi olarak algılanması yönünde en önemli düşünür Peter Singer. Kendisi Avustralyalı bir yazar, İngilizce konuşan dünyada oldukça ses getirmiş bir yazar. *Hayvan Özgürleşmesi (Animal Liberation)* kitabı Türkçede de bulunuyor. Bu yazar faydacılık kuramının temsilcisi. Singer kuramında hayvanlara da faydacı bir şekilde yaklaşılması gerektiğini ve eşitlik ilkesinin hayvanlara da uygulanması gerektiğini düşünüyor. Bu kurama baktığımız zaman Singer belli kuramsal açıklamalar getiriyor, çok detayına da inmeyelim ama belli bir eşitlik ilkesi temellendirmesi var. Ama aslında soruyu ilk başta tersine çeviriyor. Yani şu soru sorulabilir: Hayvanların neden hakkı olsun ki? Veya hayvanları neden ahlaki akıl yürütmemizin içine sokalım ki? Singer bunu tersine çeviriyor ilk başta: Neden hayvanları ahlaki akıl yürütmemizin içine sokmayalım ki? Ve bu sorunun karşısına gelebilecek cevapları çürüterek kendi kuramını oluşturuyor. Baktığımız zaman "Neden hayvanlara eşit olarak yaklaşmalıyım?", "Neden insanlara öncelik verelim?" gibi sorulara cevap aradığımız zaman insanların reflekssel cevabı şu olur: İnsanlarla hayvanlar eşit değildir, farklı özelliklere sahiptir. Bu bir yere kadar oldukça doğru. İnsanlar hayvanlarla karşılaştırıldığı zaman görülür ki bilişsel yetenekleri çok daha yüksek, hafıza, sorun çözme... Ahlaki karar verme yetenekleri çok daha geniş yelpazede, çok daha fazla seçenek açısından davranışta bulunuyorlar. Çok daha karmaşık bir ilişkileri var. Dil kullanabiliyorlar ve belli bir medeniyet seviyesine sahipler. Aynı şeyi koyunlar ya da tavuklar için söyleyemeyiz. Singer bu noktada şöyle bir nüans yakalıyor. Eğer biz kimleri ahlaki akıl yürütmemize katacağımız ya da kimleri eşitlik ilkesimizden yararlandıracağımız konusunda özellikleri ele alırsak, burada sorunlu bir şey var. Sorun şu ki "Her ne kadar insanlarla hayvanların özellikleri bakımından aralarında eşitlik yoktur" desek ve

“İnsanlar çok güzeldir ve onların hakları olsun” desek de aynı problem, yani özellikler arasındaki eşitsizlik insan grubu içinde de mevcuttur. Çünkü baktığımız zaman, bazı insanlar çok akıllıdır; bazı insanların estetik zevkleri çok yüksektir; bazı insanlar atletik olarak çok yeteneklidir; bazı insanlar ahlaki olarak çok özgecidir, toplumdur, bazı insanlar hiç öyle değildir. Yani Singer, özet olarak, şunu vurguluyor, bir eşitlik ilkesi inşa edeceksek –ki aslında hayvanlar meselesiyle ilgili olun ya da olmayın her kuram bir noktada belli bir eşitlik ilkesi kabul eder, sınırı nereden çizdiğiniz belli değildir ama ortalama insanın kabul edebileceği herhangi makul bir kuram belli bir eşitlik anlayışına sahip olmalıdır- Singer diyor ki bu eşitlik anlayışı, olgular ve özellikler üzerinden inşa edilemez. Mesela desek ki “İnsanlar eşittir”, bu aslında olgusal olarak doğru değildir. Çünkü insanlar hiç de eşit değildir, az önce belirttiğim gibi farklı farklı özelliklere sahiptir. O yüzden özellikler üzerinden eşitlik ilkesi inşa edemeyiz, peki ne üzerinden inşa edebiliriz? Singer burada faydacılık kuramını ve faydacılığın bu özelliklere bağlı olmamasını vurguluyor. Faydacılık kuramına bakarsak tarihsel olarak, Jeremy Bentham’lar, Mill’ler bunlara bakmamız lazım. Burada iki önemli faydacı ahlaki formüle vurgu yapıyor Singer: Birincisi, herkes “bir” sayılmalı ve kimse “birden fazla” sayılmamalı ilkesi. İkincisi de evrenin gözünden bakıldığı zaman hiçbir kimsenin menfaati veya acısı başka bir kimsenin menfaati veya acısından daha önemli olamaz. Bu iki ilke aslında faydacılıktaki tarafsızlık ve eşit yaklaşım özelliklerini barındırıyor. Ve bakarsanız bu ilkelerde şu yok: Belli özelliklere sahip olanlar “iki” sayılmalıdır, belli özelliklere sahip olanlar “üç” sayılmalıdır, bu özelliklere sahip değilseniz “bir” veya “yarım” sayılmalısınız gibi. Veya belli bir açıdan bakarsak bir kişiye daha öncelik vermeliyiz. Bu ilkelerden böyle bir çıkarım yapamayız. Tarihsel olarak baktığımız zaman, faydacılık oldukça devrimci diyebileceğimiz sonuçlar çıkarmıştır. İngiltere’ye baktığımız zaman, faydacılık ortaya çıktığında, varolan toplumsal sınıflar –Aristokratlar, din adamları, köylüler- oldukça katı. Faydacılık bunları tamamen ortadan kaldırmasa da bunların azalmasını ve toplumun kaynakları ya da farklı sınıflara olan yaklaşım bakımından daha eşitlikçi, etiketlerine bakmaksızın yaklaşılması gerektiği konusunda bir yaklaşım doğurmuştur. “Aynı şeyi,” diyor Singer ,“hayvanlara da uygulamamız gerekir”. Bu argümanın karşısına şöyle savunma cevapları gelebilir: Tamam, insanların hepsi aynı ya da denk değil, ama diyebiliriz ki belli bir grup özelliği vardır. Mesela diyebiliriz ki insanların önemli bir kısmının IQ’su 100’ün üzerindedir yani belli bir akıl yürütme kabiliyeti vardır. Yani bütün insanlar eşit olmasa bile bir grup olarak, eşik çizerek, tamam bu eşiğin yukarısındaki

herkes birbirine eşit olmasa bile eşiğin altındakiler ve üstündekiler arasında bir fark var diyebiliriz. Singer bu muhtemel karşılığa bir cevap veriyor. Diyor ki "Bir kere bu eşik çizme çözümü" –ki aslında baktığımızda genel olarak yaklaşım budur hayvan tartışmalarında- "şu açıdan problematiktir: Birincisi bu eşik çizmenin altında kalanlar bu çözümlerden yararlanamaz, mesela insanlar açısından, zihinsel engelli insanlara bakarsak sıradan bir insanla karşılaştığımız zaman az önce bahsettiğim özelliklere sahip değildir. O yüzden bu eşik çizmede eşiğin altında kalanlar güme gidecektir ve eşitlik ilkesinden yararlanamayacaktır ve bu belli bir gerilim yaratacaktır". Herhalde makul bir insan zihinsel engelli insanların yenilmesine veya deneylerde sınırsız bir şekilde kullanılmasını kabul edemez. İkinci sorun da bu eşiğin tam olarak nerede çizileceği konusu. Yani diyebilirsiniz ki "IQ'su 100'ün üzerindeki eşittir": Neden 100 olması lazım, neden 90 ya da 110 değil? Bu eşik çizme metodu ister istemez belli bir keyfilik sorunu ortaya çıkarır. Halbuki faydacılıkta böyle bir sorun yok. Faydacılık şunu söylüyor. Hayvanların da acı çekme kabiliyeti olduğu için –ve hayvanların da önemli bir kısmı, hepsi olmasa bile, merkezi sinir sistemine sahipler ve belli uyarılarla karşılaştıkları zaman, bıçak darbesi, bir alanda sıkıştırılmak ya da öldürülmek gibi, menfaatleri etkilenir ve acı duyarlar- faydacılığa göre bu acıdan dolayı eşitlik ilkesinden yararlandırılmaları gerekir. Singer'ın aslında en güçlü olan yönü ahlaki sezgilerimizde oldukça güçlü olan bir unsura atıfta bulunması: Acı. Desek ki şuradaki masanın üstünde bir kedi olsa ve onu alıp birimiz üstüne benzin döküp ateşe verse, "herhangi" bir insan burada bir yanlışlık olduğunu kabul edecektir. Çünkü insan, kendi ırkından, milliyetinden olmayan bir insan için de aynı şeyi yapsak aynı tepkiyi duyacaktır. Çünkü ahlaki sezgilerimiz bizi şöyle bir sonuca götürüyor: Acı kötü bir şeydir. Ve Singer kuramında şunu söylüyor, "Acı varsa bir varlıkta, bir kişinin acısını başkasının acısından keyfi olmayacak bir şekilde tam olarak ayıramayız ve hepsine eşit bir şekilde yaklaşmamız gerekir. Tıpkı beyazlar-siyahlar, kadınlar-erkekler, İngilizler-Fransızlar arasında bir ayrımcılık yapamayacağımız gibi aynı zamanda bir insanın acısıyla bir koyunun acısı arasında kesin bir çizgi çekip birininkini diğerininkine tercih edemeyiz. Singer bu kuramsal açıklamasından sonra şöyle çıkarımlarda bulunuyor. Aslında günümüzdeki endüstriyel hayvancılık ve bilimsel deney kültüründe belli problemler gösteriyor ve faydacılığa oldukça aykırı olan sorunlar ortaya koyuyor. Endüstriyel hayvancılığa bakınca Singer şunu görüyor: Günümüzde milyarlarca hayvan kesiliyor, öldürülüyor ve kesilmeden önce de çok eziyet verici süreçlerden geçiyor. Bu hani şöyle bir şey değil, belli

bir vegan blogundan alınmış rakamlar değil, dinleyicilerimiz de kontrol edebilirler. Mesela Türkiye için bakarsak, TÜİK verilerini 2014'te ben kontrol ettim, kesilen tavuk sayısı sadece Türkiye'de bir milyar yüz milyon (1.100.000.000) civarı. Daha az ama yine on binler, yüz binlerle ifade edilebilecek rakamlar büyükbaş hayvanlar için geçerli. Yani sadece Türkiye'ye bile baktığımız zaman bir buçuk milyara yakın hayvan her yıl kesiliyor. Ve kesilme sürecinden de önce oldukça eziyet verici belli süreçlerden geçiyor. Bunlar ne olabilir? Doğal ortamlarına hiç uymayacak barınma koşulları olabilir, fabrikada çok az güneş görerek veya temiz havaya çıkamayacak bir ortamda yaşamak. Veya doğal diyetlerine (beslenme biçimlerine) uygun olmayan besinler yemek, mesela klasik, çocukluğumuzdaki, betimlemelere bakarsak inekler ne yer? Çayıra çimene çıkarlar, ot yerler. Günümüzde aslında hayvanlar ot yemiyor. Önemli bir kısmı mısır yiyor mesela. Mısır da kötü bir şey olduğundan söylemiyorum ama aslında onların doğasına aykırı olan şeyler. Ve kesim süreçleri de oldukça acılı oluyor ve çok kısa sürede ölüyorlar. Yani bir tavuğum mesela endüstriyel hayvancılıkta yaşam süresi 7 haftadır. Normal şartlarda bir tavuk 7 yıl yaşar.

Büyüsünler diye sürekli hormon verilmesi.

Evet evet. Hızlı büyümesi için besin yüklemesi var vesaire. Yani çok acı doğuran bir süreç var endüstriyel hayvancılıkta. Keza bilimsel deneylerde de aynı şey geçerli. Türkiye'de istatistikler bu konuda açık değil, yani istatistik tutulmuyor. Ama dünyadaki istatistiklere baktığımız zaman yine her sene milyarlarca fare, binlerce primatin belli konularda deneylere tabii tutulduğunu görüyoruz. Bunlar ne oluyor? Tümör yerleştiriliyor mesela veya belli bir madde, kozmetik malzemesi olabilir veya bir ilaç olabilir test ediliyor. Sistemine göre değişmekle birlikte bu ilacın insan sağlığına etkisi tam olarak belli olmayabiliyor. Genel resme baktığımız zaman sözde bazı hastalıkları tedavi etme ya da belli semptomları ortadan kaldırma amacıyla sayısız deneyler yapılıyor. Singer şu sonuca varıyor: Peki bunların çoğuna baktığımız zaman, bundan ne kazanıyoruz? Müthiş bir endüstriyel hayvancılık var ve insanların bunun sonucunda et ürünleri elde ediyor. Singer şunu soruyor: Bu et ürünlerinden elde ettiğimiz haz/menfaat nedir? Tabii bunu noktasal olarak hesaplayamayız, ama buna bir rakam versek, "x" olsa ve buna karşı hayvanların bu süreçte çektikleri acıları ve mahrum oldukları hazları toplasak buna da "y" desek. Singer diyor ki, x ile y arasında kabaca bir karşılaştırma

yaptığımızda burda y'nin x'ten fersah fersah büyük olduğunu görmek için bir matematik profesörü olmaya gerek yok. Burada ahlaka aykırı bir sonuç var. Çünkü dünya aslında çok daha fazla acı yaratıyor. Az önceki örneğimize geri dönersek: "Buraya bir kedi koysak ve üstüne benzin döküp yaksak". Buradaki sorun neydi? Kedinin çok büyük bir acı çekmesi ve sonunda ölmesi. Diyelim ki kediyi yakan kişi bundan belli bir eğlence hissediyor olsun. Bu söz konusu eğlence kedinin acısını dengeleyebilir miydi? Ortalama bir insan derdi ki: Hayır, kesinlikle hayır. Neden? Çünkü bir tarafta kedinin çok müthiş bir acı çekmesi, diğer tarafta ise belli bir eğlence yaşanması. Aynı şey endüstriyel hayvancılık ve bilimsel çalışmaların önemli bir çoğunda vardır diyor Singer. Çünkü baktığımız zaman vejeteryen beslenme günümüzdeki gelişmeler sayesinde, B12 vitamini de aldığınız zaman, sağlıklı bir diyet takip etmenize yeter. Sizi daha da fazla sağlıklı yapabilir. Aslına bakarsanız hayvanları gıda aracı olarak kullanmak gerekli bir yöntem değil. Bilimsel çalışmalarda da aynı şekilde. Tıp fakültelerinde mesela illa bir kurbağa kesilir, filmlerde de görürüz falan. Doktorlar bunun illa gerekli olduğunu düşünüyor, canlı bir hayvanın kesilmesinin. Veya bilim tarihine baktığınız zaman o kadar çok deney var ki aslında somut, elle tutulur hiçbir sonuç vermiyor. Singer bunlardan belli psikolojik deneyleri inceliyor. Primatlar üzerinde öyle deneyler yapılmıştır ki... Mesela yavru bir primatı annesinden ayırıyorsunuz, daha sonra bunu gerçek olmayan, kuklalarla büyütüyorsunuz. Bu bilimsel deneyin sonucu şu: Primatlar daha sonra psikopat oluyorlar! Bilimsel açıdan da bu çalışmadan elde edilen bilgi de şu: Annelik insan gelişimi açısından önemli bir şeydir. Singer diyor ki, bu muhtemelen çok ihtiyacımız olan bir bilgi değildi ve bu süreçte psikopat olan, çok büyük acılar ve yalnızlık çeken, depresyona giren primatları düşündüğümüz zaman ahlaki olamaz. Çünkü elde ettiğimiz haz veya çözdüğümüz sorunlar yarattığımız acılardan fersah fersah daha fazla. Burada şu akla gelebilir: Ama devletin/ toplumun görevi onu oluşturan kişilere karşıdır. Toplum olarak oy veren insanların taleplerine cevap vermeliyiz.

"Yani neden biz hayvanları korumak için bir çaba sarfedelim?" gibi.

Evet evet. Yani hayvanlar vatandaş değiller, vergi ödemiyorlar, topluma belli bir katkıları yok. Ama Singer burada ahlakın "mütekabiliyet"e yani karşılıklılığa dayanamayacağını vurguluyor. Çünkü karşılıklık ilkesi bir kısır döngüdür. Bu ilke genellikle toplum sözleşmesi kuramlarında

ön plandadır. Hepsi böyle sert değildir ama... Bu tip kuramları şöyle formüle edebiliriz: Sen benim sırtımı kaşı, ben senin sırtını kaşıyayım. Sen bana zarar verme, ben de sana zarar vermeyeyim. Burada aslında bir ahlaki argüman göremeyiz, der Singer. Bu aslında bir güç ilişkisidir. Bu, ahlakın nasıl doğduğuna dair antropolojik bir önsezi olabilir; ahlakın bu koşullarda ortaya çıktığından bahsedebiliriz, ama "ahlakın ne olduğu" konusunda bizi aydınlatmaz. Çünkü eğer böyle olsaydı zihinsel engelliler konusunda da aynı şekilde pek ilercici çıkarımlarda bulunamazdık. Çünkü mesela zihinsel engelliler de topluma bir şey katmaz veya zihinsel engelliler belli durumlarda bazı insanlara zarar da verebilir veya onlara zarar verdiğiniz zaman misilleme yapamazlar. Yani onlarla "ben sana zarar vermeyeyim, sen de bana verme" gibi bir anlaşmaya girmek aslında bizim menfaatimize olmaz.

Peki şu denemez mi: Zihinsel engelli durumuna her insan bir gün düşebilir bir kaza sonucu vesaire. Veya bütün insan evlatlarının bu şekilde doğma şansı vardır. Dolayısıyla potansiyel olarak aslında aynı durumdayız.

Evet, bunu Singer da inceliyor. Zihinsel engellilerin korunması veya sömürülmemesinin nedeni şuna dayandırılabilir. Bu da aslında zihinsel engelli olmayanların haklarından gelir. Neden? Çünkü zihinsel engelli kişilerin sömürüldüğü veya onlara çok zarar verildiği bir toplumda yaşasaydık, bahsettiğin gibi, "korkardık". Öyle değil mi? Çünkü bir gün bizim de çocuğumuz zihinsel engelli olabilir veya kafamıza bir şey düşer biz de o duruma düşebiliriz. Singer bu durumu şöyle bir senaryo ortaya koyarak çürütüyor veya sezgilerimize hitap ediyor diyelim. Diyelim ki siz zihinsel engellilerin olduğun bir hastanede çalışıyorsunuz hemşiresiniz veya doktorsunuz. Kimsenin haberi olmaksızın, toplum ya da zihinsel engelli olmayanlar dünyasının haberi olmaksızın, onları gizli gizli öldürüyorsunuz diyelim. Veya gizli gizli onların böbreklerini alıyorsunuz, organlarını alıyorsunuz başka birilerine veriyorsunuz. Az önce bahsettiğin argümanda bu pratiği eleştirecek bir şey yok. Bu argüman sadece diğer kişilerde yaratılan yan etkiye dayanıyor, yani onların korkmasına. Ama bunu ortadan kaldırdığımız zaman sanki ahlaki olarak hiçbir şeyin problem olmaması gerekir ki az önceki örneğimden hatırlarsak bu çok problematik bir şey olur. Kendimizi o konumda bulsak, böyle bir şey aklımızdan geçse bunun çok yanlış bir şey olduğu sonucuna varırız, sezgilerimiz bizi buna sürükler. Bunun da nedeni, der Singer, zihinsel engelli kişiye, doğrudan o kişiye,

yaratacağımız acı ve onun yaşayabileceği hazlardan onu mahrum bıraktığımız için bu ahlaki olarak yanlıştır. Yani böyle bir argüman ileri sürülse de Singer'ın buna cevabı var.

Peki, Singer'ın ya da faydacılığın duruşu şöyle bir izlenim uyandırabilir: Hayvan eşittir insan denklemini kuruyoruz, gibi. Öyle mi?

Hayır, asla böyle bir şey yok. Hayvan eşittir insan değil.

Nitelikler açısından değil, sadece sahip olması gereken haklar ve ahlaki özne olma bakımından.

Bir kere bir kavramı açıklığa kavuşturayım. Faydacılık kuramı hak kavramına karşıdır. Çünkü faydacılık açısından önemli olan şey acı ve hazdır. Ve sonuç olarak da formülleri, ahlaki ilkeleri, acının mümkün olduğunca söndürülmesi ve azaltılması ve hazzın da mümkün olduğunca artırılması üzerinedir. Öyle olduğu için de insanların veya hayvanların bu faydacı hesaptan bağımsız, bundan ayırık ve bundan korunacak, sınırları çizilmiş belli hakları olduğu düşüncesinde değildir. Bu şu demek değil tabii, faydacılar hukuk sistemlerindeki hakların tamamına karşı manasında değil, Singer da mesela diyor belli durumlarda belli hak mücadeleleri verilebilir. Ama Singer, hakları günümüz medya dünyasında bir kısaltma olarak yorumluyor. Yani hak aslında belli menfaatlerin korunması için bir araçtır. Yani bir kısaltmadır, o yüzden ona özel bir anlam veya bir değer yüklemiyor. Ama az önce bahsettiğim gibi bir ahlaki özne veya ahlaki değerlendirmeye katılması gereken bir varlık olma açısından... Singer şunu söylüyor, bir varlığın menfaatleri varsa, acı çekiyorsa bu acıyı görmezden gelmek için güçlü hiçbir akılcı neden olamaz. Yani bir kedi acı çekiyorsa üstüne benzin döküp yaktığımız zaman "Aman çeksin" demek akılcı bir nedene dayandırılmaz. O acıyı da önemsememiz gerekir. Benzer olarak endüstriyel hayvancılık ya da bir bilimsel çalışmadaki hayvanların acılarını önemsememek için güçlü bir neden olamaz. Bu noktada da onların acılarını bizim elde ettiğimiz hazlarla eşit bir şekilde değerlendirmemek –ki Singer buna "menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi" diyor- için de geçerli bir neden yoktur. Bu herkese eşit muamele etmeliyiz manasına gelmez. Mesela Singer şunu söylemiyor: Büyükbaş hayvanlar için devlet okulları açılmalıdır. Böyle bir şeye gerek yok, öyle bir menfaatleri yok çünkü, eğitimden

kazanacakları. Ama büyükbaş hayvanlar da mesela çok ufak bir alanda tıklı kalmak istemez. Çünkü öyle bir menfaatleri vardır, acı çekerler böyle bir durumda oldukları zaman veya serbest oldukları zaman haz hissederler, mutlu olurlar. O yüzden bunu değerlendirmeye almamız gerekir. Aynı şekilde bir primat vücuduna bir tümör yerleştirilmemesi menfaatine sahiptir çünkü yerleştirildiği zaman acılar çekecektir vesaire. O açıdan bir eşitlik öngörüyor. Yani menfaatleri eşit bir şekilde önemsememiz gerektiğini söylüyor Singer. Ama bu eşit muamele olmak zorunda değil.

Her zaman vejetaryen birine sorulan soru şudur: Bitki de canlı. Şu ana kadar bu dediklerinin bütün canlı organizmaların aynı ahlaki kriterin içine konulmadığını özetlediğini düşünüyorum çünkü acı gibi bir eşik çiziyorsun, değil mi? Şimdi mesela insanla hayvanı ayırmak için çizdiğin eşikle, keyfi diyerek, acı eşiğini çizip bitkiyle hayvan-insan grubunu ayırmak için çizdiğin eşik keyfi değil mi?

Yani şöyle söyleyelim. Aslında menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi bitkiyi de kapsayabilir, bu masayı da kapsayabilir, ama şunu söyler. Diyelim bu masayı alıp bir yere taşıdık veya kesip parçaladık. Onun parçalanmama gibi bir menfaati var mıydı? Yoktu çünkü onun bunu hissedebileceği bir şeyi yok. Bitkide de aynı şey geçerli.

Özetlersek, baştan hak sahibi olmak için çizdiğimiz kriter acı ve haz olduğu için bütün sonuç da buna göre çıkıyor.

Orada bir şeyi açıklığa kavuşturayım. Aslında sinir sistemine sahip olmak veya acı ve hazzı hissedebilme ölçütü yeni bir çizgi değil. O aslında menfaatlerin olması için bir ön koşul zaten. Aslında özel bir özellik değil, yani bu özellik çok önemlidir haysiyetin temelidir gibi bir şey demiyor faydacılar. Ama diyor ki acı kötü bir şeydir ve belli varlıklar acı çekiyorsa bunu yapmamalıyız.

Yani bir özne için iyi veya kötü diye bir şeyin olabilmesi için acı çekebiliyor veya haz duyabiliyor olması lazım.

Evet, kesinlikle. Bitkiler konusunda da elimizdeki bilimsel çalışmalar gösteriyor ki –tabii bunları ben yapmadım ama- bitkilerin sinir sistemleri yok. Yani belli uyaranlara tabi oldukları zaman bir his yaşamıyorlar. Yani zaten evrimsel olarak bakarsak hareket edemeyen bir canlının sinir sistemine sahip olması makul olmazdı. Kaçamıyorsanız bir uyarandan sinir sistemine sahip olmanız anlamsız olurdu. Diyelim ki böyle olsun, Singer buna da cevap veriyor, diyelim ki bitkilerin de belli menfaatleri var, öyle bir durumda da aslında hayvan tüketmek ya da hayvanların günümüzdeki kadar yüksek sayılarda yetiştirilmesi daha fazla bitkiyi de öldürüyor. Çünkü hayvanları beslemek için, ve dediğim gibi günümüzde milyarlarca hayvan sadece hayvansal ürünler için yetiştiriliyor. Bunun sonucunda tonlarca bitki de bunlara yem olarak yetiştiriliyor ve kesiliyor. Öyle olunca aslında bitkiler konusunda da belli kuşkuları varsa bir kişinin yine benzer formüllere dayanarak hayvan ürünleri tüketmemesi gerekiyor. Çünkü dolaylı olarak 1 kilo et tükettiğiniz zaman ortalama olarak 8 kiloluk bitki ürününü tüketmiş oluyorsunuz.

Biraz da Kantçı okuldan bahset istiyorsan.

Ona geçmeden bir şeyi de vurguluyayım faydacılık açısından. Dediğim gibi faydacılık “somutçu” bir kuramdır ve eylemlerinizin acı veya haz doğurup doğurmadığına bakar. Burada da uzun-kısa vadeli, dolaylı-dolaysız eylemlerin hepsini akıl yürütmesine katar. Burada Singer’ın çevrecilik konusundaki analizine değinmek istiyorum. Gazeteleri takip ediyorsan görmüşsündür “2050’de herkes böcek yiyecek” haberini. Çünkü dünyada yeterli tarım alanı kalmayacak diye. Bunun bir nedeni aslında endüstriyel hayvancılık için çok büyük bir kaynak ayrılması. Bu tarım alanları olabilir, hayvancılık endüstrisi çok büyük bir üretim ağı olduğu için... İşte hayvanlar bir yerden alınıyor başka bir yere taşınıyor, kesiliyor başka bir yerlere götürülüyor, çok fazla petrol ürünü tüketiliyor o süreçte. Çok fazla su tüketiliyor, hayvanların bakımı/yemlenmesi için vesaire. Ve çok fazla hayvan çok fazla gaz çıkarıyor. Singer diyor ki aslında günümüzdeki endüstriyel hayvancılığın çevreye de çok büyük bir etkisi var. ve çevrecilik açısından baktığınız zaman da aslında, bırakın hayvanları, insan türünün ve diğer canlıların devamlılığına –endüstriyel hayvancılığın dışındaki hayvanların ve insanların- etki eden ve ileride çok büyük acılar doğurabilecek bir dinamik. O açıdan da bu hamlelerin yapılması gerekiyor.

Şimdi çok da uzatmadan deontolojik olarak nasıl bakılabilir ona geçiyorum. İkinci incelediğim yazar Tom Regan. Tom Regan Amerikalı bir yazar ve aslına bakarsak kendi kuramıyla tutarlı bir şekilde hayvan hakları kavramını kullanan kişi. Singer'a sorduğun zaman "Hayvan hakları var mıdır?" diye, "Yoktur," der. Mesela bir senaryo düşünersek... Diyelim ki kansere çare bulunacak, çok eminiz. 10 tane primat üzerinde deney yaparsak kansere çare bulacağız, milyonlarca insan kanserden kurtulacak ve bundan sonraki nesiller de kanser hastalığı yaşamayacak. Singer buna tamam derdi. Çünkü faydacı olarak baktığımız zaman, 10 tane primatın acı çekmesi ve ölmesi mi milyonlarca insanın kurtulması mı? Singer ikincisini tercih ederdi. Ama bu türcü bir yaklaşım değildir Singer'a göre çünkü aynı şeyi insan için de yapabiliriz. Deontolojik açıdan bakarsak, bu farklı. Mesela insan hakları düşüncesiyle paralel bir şey. Çünkü insan hakları kavramına bakarsak şunu görürüz: İnsanlar otonom varlıklardır, yani kendi hayatları, düşünceleri, akılları vardır. Bunlar içinde kendi dünyaları vardır ve bu otonomi bölgesine saygı gösterilmesi gerekir. Ve buna başkalarından bağımsız olarak belli bir değer verilmesi gerekir. Bunun temsilcisi Batı felsefesinde Kant'tır. Ve aslına bakarsak Kant insan hakları düşüncesinin babası diyebiliriz. Ancak Kant'ın yazılarına baktığımız zaman hayvanlara bu hakkı tanımaz. Çünkü Kant'ın düşüncesinde akıl sahibi olmak, rasyonellik özel bir öneme sahip olduğu için hayvanlar bundan yararlanamaz, çünkü hayvanlar rasyonel değildir, akıl sahibi değildir, insanlar kadar. Ama düşünce şudur Kant'ın kuramında, insan hakları düşüncesinde de. İnsanların otonomileri vardır akıllarından gelen ve kişiler bu otonomiye saygı göstermelidir. Ve bunun en önemli formülü de şudur: İnsanları araç olarak kullanmamalıyız, onlara bir araç olarak muamele etmemiz gerekir. Diyelim ki siz bir yerde bomba ihbarı aldınız ve rastgele, çok hızlı bir şekilde insanlara işkence edip o bombanın yerini bulamazsınız. Çünkü güvenlik gerekçesiyle, başka insanları korumak için diğer insanları araç olarak kullanamazsınız. Veya başka bir örnek, diyelim doktorsunuz. Acilde nöbetteyken önünüze üç hasta geldi. Bir tanesi birazcık sarsılmış durumda ama hali iyi, diğer ikisi ciddi organ yetmezliğine sahip. Çok çabuk bir şekilde bir hastadan organlar alıp diğerlerine nakledemezsiniz. Çünkü bu durumda diğerini bir araç olarak kullanmış olursunuz. Dikkat edersen bu örneklerde faydacılıkla deontoloji arasında bir farklılık görüyoruz. Dümdüz, sert bir faydacı bu durumlarda deontolojik yaklaşımın çözümlerini yanlış bulabilir. Tom Regan'ın çözümlenmesi şu şekilde. Bir kere Tom Regan hayvanların özelliklerini inceliyor ve

diyor ki, mesela çevremizdeki pek çok hayvan, kediler, köpekler ve özellikle memeliler belli bir otonomi seviyesine sahiptir. Kendi bilinçleri vardır, ehliyetleri vardır, acı ve haz hissederler bu da var. Ama bunun da ötesinde, hafızaları vardır, "şey"leri tanımlayabilirler. Belli "şey"ler veya kişilerle etkileşime geçebilirler ve kendi benlikleri vardır. Bu illa işte, ne bileyim, Boğaziçi Üniversitesi'ne girip bir kariyer planlaması manasında değil ama. Onun örneklerinden vereyim. Köpeği Fido. Fido'nun belli bir evde bir hayatı vardır. Sahibini, diğer köpekleri, oyuncakları tanır ve o gün içerisinde –çok uzun süre olmamakla birlikte- belli planları olur: yemek yemek, oyun oynamak ister vesaire. Tom Regan bu özelliklerin tamamını "bir hayatın öznesi olma" kavramıyla açıklıyor ve diyor ki bir açıdan, tüm hayvanlar için olmasa bile, memeli hayvanlar, en azından, bir hayatın öznesidirler. Ve bu bilimsel verilerle tutarlıdır çünkü baktığınız zaman memeliler –biz de memeliyiz zaten- korteksleri oldukça gelişmiştir bu da beyindeki bilinç özellikleriyle bağlantılı olan bölgedir. Bu yüzden bir hayatın öznesidirler. O zaman, diyor Regan, bunların da belli bir otonomileri varsa buna saygı gösterilmesi gerekir. Bu da bir değerdir, içkin bir değer. Bu da kullandığı bir kavram: "içkin değer" kavramı. Regan'a göre kişilerin, otonomi sahibi olan varlıkların, içkin değeri vardır. İnsanlar da buna sahiptir. Ve içkin değere sahip olan kişilere o değer sahipmiş gibi muamele edilmesi gerekir. Bunun sonucu şu olur. İçkin değere sahip bir varlığa araçsal olarak yaklaşamazsınız. Diyelim ki senin içkin değer var, ki öyle, kendi hayatın var, düşüncelerin var, aklın var vesaire. Bunu bir kenara bırakıp, senin rızanı almadan kanını alıp başkasına veremem. Çünkü bu durumda seni bir araç olarak kullanırım ve senin sadece bir araçsal değer var. Regan diyor ki o yüzden içkin değere sahip olan varlıkların buna uygun bir şekilde ahlaki bir muamele görmeleri gerekir. Burada şu ayrımı koyuyor, "ahlaki failer" ile "ahlaki edilgenler" kavramı arasında bir ayrım koyuyor. Ahlaki fail, akıl sahibi kişilerdir. Bunlar ahlakın bir konusudurlar ama bunun da ötesinde ahlakı uygulayabilecek kişilerdir, akıl sahibi oldukları için. Yani çevrelerindeki dünyayı anlarlar, hareketlerini düzenleyebilirler ve neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda belli fikirleri vardır. Bunlar ahlaki fikirlerdir, ama belli bir içkin değere sahip olmak için ahlaki fail olmanıza gerek yoktur. Pekâlâ ahlaki edilgen de olabilirsiniz. Mesela zihinsel engelli insanlar konusunda olduğu gibi. Zihinsel engelli insanlar veya ağır bir akıl hastalığına sahip olan insanlara baktığınız zaman, bu insanlar kendi hareketlerini düzenleyemezler, ahlaki kararlar alamazlar ve toplum olarak onları kınayamayız da bunlar için. Yani ahlaki olarak fail değillerdir. Ama ahlaki olarak edilgendirler. Yani onlara

yaptığımız eylemlerden etkilenirler. Zihinsel engelli bir kişiye de işkence ettiğiniz veya öldürdüğünüz zaman onun da otonomisi çok ciddi bir şekilde zedelenir. O yüzden diyor, ahlaki edilgenler de içkin değere sahiptir ve bu ahlaki sezgilerimizle uyumludur. Mesela zihinsel engelli örneğinde olduğu gibi. Hayvanlar da, diyor, tıpkı zihinsel engelli veya ciddi bir akıl hastalığına sahip bir insan gibi ahlaki edilgenlerdir. Kendi hareketlerini ahlaki olarak düzenlemiyor olabilirler, ama mesela kedi örneğine yine dönersek, kedinin üstüne benzin döküp yaktığınız zaman o kedinin de otonomisi ciddi bir şekilde bozulur ve kendi hayat planı bozulur. Regan'ın bu noktada formülü şu: Saygı ilkesinden dolayı hayvanların da bir araç olarak kullanılmaması gerekir. Bunun sonuçları Singer'la önemli bir açıdan aynı durumdadır. Mesela Singer da endüstriyel hayvancılığın lağvedilmesi gerektiğini savunur, bilimsel çalışmaların önemli bir kısmının ortadan kaldırılması gerektiğini savunur. Regan da bu konuda hemfikir çoğunlukla Singer'la. Ama Regan daha uç durumlar için de daha radikal çözümler getiriyor; mesela kansere çözüm olacak deney meselesini hatırlayalım az önce konuştuğumuz, Regan bu durumda da bunu yapamayacağımızı söyler çünkü bu durumda her ne kadar kansere çare bulup başka insanların hayatını kurtarsak bile o primatları araç olarak kullanmış oluruz ve onlara araç olarak davranıp içkin değerlerine hakettikleri saygıyı göstermemiş oluruz. Regan'ın kullandığı çok basit ama çok güçlü bir ifade var, diyor ki, "Adalet herkesin payını almasıdır," ve diyor ki "bir hayatın öznesi olan varlıkların içkin değeri varsa adalet gereği içkin değere sahip olan kişilerin otonomilerine saygı gösterilmesi gerekir" yani payını alması gerekir. Aksi takdirde adalete aykırı bir eylemde bulunmuş oluruz. Buna şu cevabı verebiliriz, mesela sonuçlara çok vurgu yapan bir kişi Regan'ın bu çözümlmesine karşı çıkabilir. Öyle ya, kansere çare bulunuyor, nasıl hayvanları deney aracı olarak kullanamayız? Regan burada şunu der, eğer o kadar sonuca duyarlıysak neden insanlar üzerinde deney yapmıyoruz? Eğer o kadar sonuçlara duyarlıysak pekâlâ belli sayıda insan üzerinde deney yapılsın. Bilimsel çalışmalar çok daha hızlanabilir şu anda da. Ve morfolojik özelliklere baktığınız zaman, fare ya da primatlarda deney yaptığınızda bu tıpa tıp arzu edilen sonuçları ortaya çıkarmıyor. Bunun nedeni, diyor, faydacılık aslında ahlaki sezgilerimize tam olarak uymaz, çünkü ahlaki sezgilerimiz bize acının kötü bir şey olduğunu vurgulasa bile bunun ötesinde hayat öznelerinin başkalarından bağımsız içkin bir değerinin, dokunulmaması gereken, saygı gösterilmesi gereken bir otonomi alanı olduğu düşüncesine bize yöneltir.

Diğeri peki, erdem etiği?

Erdem etiği biraz farklı bir kuram, onu söylemek lazım. Erdem etiğine baktığımızda şöyle bir farklılık görüyoruz, bir kere çıkış noktaları farklı. Mesela faydacılık ve deontoloji Aydınlanma'yla ortaya çıkan ahlak kuramları, erdem etiği ise çok daha eski, Antik Yunan'a dayanıyor ve asıl temsilcisi aslında Aristoteles. Erdem etikçileri daha büyük sorularla ilgileniyor. Faydacı veya deontolojistlere baktığın zaman "Ne yapmalı?" sorusunu görüyoruz. Erdem etiği ilk başta "Nasıl bir hayat yaşamalıyım?" diye çok büyük bir soru soruyor ve buna verdikleri kavramsal cevap da şu: "İnsanların amacı, aslında hepimizin amacı, yaşamaya değer bir hayata ulaşmaktır". Bunun Yunancadaki karşılığı "Eudaimonia"¹.

"İyi hayat" mı yani?

İyi hayat, yaşamaya değer hayat, anlamlı hayat gibi bir sürü şey söylenebilir ama tam bir karşılığı yok. Aristoteles'in bir sonraki adımı şu, iyi, yaşamaya değer bir hayat için erdemlere sahip olmamız gerekir. Erdem etiği de şunu söylüyor, ahlaki hayatınız ne faydacı formüllerle tam olarak aydınlanabilir ve çözülebilir ne de Kantçı bir formülle. Sayısız sorunla karşılaşırız ve sayısız veri vardır önümüzde, bunlara farklı bir şekilde, esnek bir şekilde cevap bulmamız gerekir. O yüzden erdem etiği ahlakın kodifiye edilemeyeceğini, yani birkaç sınırlı sayıda formülle çözülemeyeceğini vurgular ve daha esnek, sınırsız sayıda, dilin imkan verebileceği bir sürü erdem söyler: cesaret, çalışkanlık, hatta Aristoteles'in vurguladığı zengin olmak, ve daha bir sürü, cömert olmak, arkadaş canlısı olmak, sadık olmak, saygılı olmak gibi. Ve der ki bunlara ne kadar sahip olursanız... Ve bu hemen olabilecek bir şey değil, mesela hemen faydacı oldum diyebilirsiniz, ama sevecen olmak, arkadaş canlısı olmak, bunlar mesela ahlaki eğitiminiz, ahlaki yaşamınızda git gide gelişebilecek bir şeydir. Yavaş yavaş oluşabilecek bir durum olduğunu vurguluyor. Kullandıkları başka bir kavram da, kuramı incelerken önemli bir kavram: "pratik bilgelik". Çünkü erdem etiği sadece "erdemli olalım, dağın başında yaşayalım gibi bir şey söylemiyor. Günlük hayatta erdemlerden hareket ederek hayatımızda

¹ Antik Yunanca, "eu": iyi, "daimon": ruh/güç/kader köklerinden türemiştir.

yaşayabileceğimiz sorunlara pratik çözümler bulmamız gerektiğini söylüyor. Pratik bilgelik doğru zamanda doğru yerde doğru araçla doğru kişiye doğru şeyi yapmaktır. Aslına bakarsan çok nokta atışı bir şey. Pratik bilgelik de tıpkı erdemler gibi zamanla öğrenilebilecek bir şey, zamanla, bata çıka hatta yapa yapa öğrenilecek bir şey. Erdemlere sahip bir kişi pratik bilgelikle hayatında Eudaimonia'ya ulaşabilir ve ulaşmalıdır. Ancak bu şekilde yaşamaya değer bir hayata ulaşabiliriz.

Hayvanların bu denkleme girmesi Aristoteles'le ortaya çıkmış bir şey değil. Eski Yunan'a baktığımız zaman hayvanlara eziyet etmenin kötü bir şey olduğu vurgulanıyor ama günümüzde daha modern bir yazar olan Rosalind Hursthouse, Yeni Zelandalı bir yazar, diyor ki hayvanlar konusunda da erdemler söz konusu olabilir. Aslına baktığımız zaman birçok insan aslında erdem etiğiyle konuya yaklaşır. Mesela birçok vejetaryen ya da hayvanlar konusunda ilgili birine sorduğunuz zaman Singer'ın menfaatlerin eşit önemsinmesi ilkesini, Kantçıların saygı ilkesini bilmez. Bilmesine de çok gerek yoktur aslında erdem etiği açısından. Ama der ki, "Merhametli olmalıyız," der, "Sevecen olmalıyız," der.

"Yazık"

Evet, "Yazıktır," der veya "Saygı göstermeliyiz," der. Böyle sezgisel tepkiler. Bunlar aslında erdem etiği yaklaşımıdır. İnsanlar belli erdemleri konulara uygularlar. Ve diyor ki Rosalind Hursthouse, aslında faydacı kuramın güçlü olmasının altında yatan şey merhamettir. Mesela acıya olan tepki sevecenlik veya Kantçılığın, deontolojik yaklaşımın, asıl temelindeki erdem saygıdır ve bunlara baktığımız zaman aslında hayatınızda ulaşmak istediğiniz erdemler, hem de topluma baktığımız zaman bu erdemlerin önemli ölçüde olduğunu görürüz ve bu bir güç sağlar. Ama Rosalind Hursthouse'un tezimde incelediğim bölümü aslında şu: Rosalind Hursthouse hayatımızda çok fazla şey olduğu için başka erdemlerin de önemli olduğunu söylüyor, mesela dürüstlük. Birçok kişiye sorduğumuz zaman şunu der: Hayvan ürünlerini tüketmeliyiz veya hayvancılık çok önemli bir şey çünkü bunlar olmazsa beslenme açısından müthiş sorunlar ortaya çıkar, çocuklar büyüyemez veya aptallaşırız vesaire. Burada aslında şöyle bir zaaf vardır diyor; zaaf erdemin tersi: buradaki zaaf kendini kandırmaktır, kendini kandıran insanlar dürüstçe olaylara yaklaşmazlar. Bu aslında bunun tipik bir örneği, dürüst bir

insan kendini kandırmaz. Araştırır, doğru bilgiye ulaşır ve kararlarını doğru bilgiler üzerinden gerçekleştirir. Başka bir şey daha, mesela, sorumlu olmak. Kaç insan tabağındaki yemeğin hangi süreçlerle oraya geldiğini araştırıyor. Sorumlu bir insan bunu araştırmalıdır. Hayvanlar meselesi önemli değil diyelim ki, mesela AVM'den bir şey alıyorsunuz. Sorumlu bir insan bunun gelişmekte olan bir ülkede çocuk işçiliğiyle üretilip üretilmediği konusunda belli bir araştırma yapar. Birçok böyle durum var. (Hursthouse'un) Erdem etiğinin bu konuyu zenginleştirebileceği hususundaki başka bir vurgusu şu, pratik bilgelik kavramı. Pratik bilgelik kavramı da, tekrar edeyim, doğru zamanda doğru şeyi doğru araçlarla doğru kişiye yapmak. Ve bu durumdan duruma değişen bir şey. Ve aslına bakarsan, daha sonra konuşacağız hayvan hakları hareketi veya hayvanların toplum tarafından daha fazla korunması konusunda duyarlı olan kişiler, toplumun bu konuda daha fazla duyarlılık göstermesini istiyor ve bu konuda da insanlarla etkileşime geçiyor. Bu aslında bir pratik bilgelik problemi. Niye? Çünkü insanlar Peter Singer'ın kitabını kafasına attığınız zaman ikna olmuyor veya "Siz türcüsünüz!" diye ısrarlı bir şekilde kızdığınız zaman arzu ettiğimiz sonuçlar çıkmıyor. Bu aslında bir pratik bilgelik sorunu. İnsanlara nasıl yaklaşabileceğiniz, ikna edebileceğiniz orta yollar bulabileceğiniz. Bu arkadaşlarınız olabilir. Veya sivil toplum kuruluşlarını ele alırsak, yöneticiler, siyasetçiler, hukukçular olabilir. Bunlarla olan ilişkilerimizi doğru zamanda doğru şeyi yaparak veya bazı durumlarda belki de ödün vererek -ancak böyle- gerçekleştirebileceğine inanıyor. Başka bir şey mesela... Bundan önce değindiğimiz, faydacılık ve deontolojik kuramların aslında kafalarını karıştıran ve çözüm bulduklarını iddia etseler de aslında bir çok insanı rahatsız eden bir konu mesela yırtıcı/vahşi hayvanlar konusu. Öyle ya, mesela...

"Aslan seni yerdi!"

Evet, "aslan seni yer" argümanı. Ya da faydacı açıdan bakarsak, 1 aslan Afrika'da çok büyük acı yaratır. Öyle değil mi? Ve bu yırtıcı hayvanları dünyadan temizlersek daha mutlu bir dünya yaratabiliriz belki. Singer bunu savunmuyor. Yanlış bir bilgi vermiyeyim. Mesela, der ki Peter Singer "yırtıcı hayvanlar sorumlu değildir bunlardan ve hayvanların dünyasına karışmamalıyız." Ama aslında bakarsak bu faydacı bir cevap değil. Erdem etiği bu konuda daha doyurucu bir cevap veriyor, Rosalind Hursthouse. Çünkü erdem etiği daha esnek bir

kuram. Mesela diyor ki "doğaya saygı", "Tanrı'yı oynamama", "ihtiyatlı olma"yı birer erdem olarak alırsak eğer, doğanın düzenini çok ciddi bir şekilde değiştirebilecek bu tip çözümler erdem etiği açısından yanlışlanacaktır. O yüzden erdem etiğine önemli bir zenginleştirme kattığını düşünüyorum. Bir şey daha ekleyeyim son olarak; erdem etiğinin önemli bir analizi de şu: Erdemlerin birliğine vurgu yapıyor. Erdemli bir insan, mesela, şöyle olamaz: Sadece hayvanlar konusunda ilgili veya sadece belli kişilere iyi davranıyor.

Yani, olabilir ama erdemli denemez.

Yani tam olarak erdemli denemez ve daha önemlisi, yaşamaya değer bir hayata tam yaklaşamaz. Erdemli bir insan hayatın her alanında erdemli bir konumdadır. Ama bu şu demek değil: Tüm mal varlığınızı insanlara dağıtın. Bu da o zaman savurganlık olur. Ama erdem etiği diyor ki, Rosalind Hursthouse'ın vurgusu şu, eğer siz kendinizi bu tartışmalardan önce çevreci bir kişi yahut ailenizle ilgili veya toplumcu bir kişi olarak addediyorsanız, eğer bu erdemleriniz samimi ve tamsa; aynısını hayvanlara da geliştirebilmeniz gerekir. Ve tam tersi, siz hayvanlar konusunda ilgili bir kişiyse eğer gerçekten yaşamaya değer bir hayata yönelmek istiyorsanız, erdemleri içinizde hissetmek istiyorsanız, diğer konulara da ilgili olmanız gerekir. Yani, mesela toplumda şu vardır: Hep hayvanlardan bahsediyorsunuz ama insanların durumu çok kötü, niye onlarla ilgilenmiyorsunuz. Erdem etiği şunu der: Evet, haklısınız, o konularla da ilgilenmemiz gerekir; ama siz de o konularla ilgileniyorsunuz başka konularla ilgilenmiyorsunuz, ilgilenmelisiniz ki o erdemler daha ortaya çıksın, aydınlansın ve bütünlük teşkil etsin.

Bu felsefe başlığıyla ilgili son bir şey söylemek istiyorum. Bu tartışmaların tamamından sonra, bu tartışmaların içinde olan bir dinleyici şunu öne sürebilir: "Ahlak diyorsunuz, argümanlar ileri sürüyorsunuz ama ahlak kime göre neye göre? Öyle ya, Singer şunu demiş, bu bunu demiş, ben öyle düşünmüyorum," diyebilir. Şimdi bunlara ahlak felsefesinde, ahlaki şüphecilik diyoruz. Yani evrensel doğrular olabilir mi? Ahlaki kuramlar oluşturabilir miyiz? Ahlaki şüphecilik belli durumlarda bizi makul noktalara götürebilir. Mesela devletler, tarihe baktığımız zaman, uzun dönemli belli ahlaki düzenler oluşturmaya çalışmıştır. Mesela cinsel kimlikleri belli bir şekilde yaşamaları gerektiği konusunda olabilir, belli kültürlerle veya belli

dinlere mensup olmaları konusunda ve buna ahlaki şüpheci bir argümanla karşı çıkabilirsiniz. Diyelim ki, "Siz bu kültürün doğru olduğunu düşünüyorsunuz ama ben öyle düşünmüyorum, bana saygı duyun, karışmayın," gibi. Bu makul, ama ahlaki şüpheciliği veya görecililiği çok abartmamak gerekiyor. Çünkü, mesela, "ahlak kime göre neye göre" dersiniz, "herhangi bir ahlaki kuram oluşturulamaz" dersiniz, o zaman *herhangi* bir ahlaki kuramın geçerliliğini teslim etmiş olursunuz. Diyelim ki hayvanlar konusunda şüpheleriniz var ve tam ikna olmadınız, ahlaki şüpheciliği ileri sürerseniz, hayvanlar konusunda savunucu bir kişi şunu öne sürebilir "O zaman 'insan hakları' konusunda da kime göre neye göre."

Diyen var.

Hayır, yani çok daha... Kimsenin kabul edemeyeceği bir şeyde... Mesela siz insanların durduk yerde öldürülmesinin yanlış olduğunu düşünüyorsunuz, haklı olarak. Bir İŞİD üyesi öyle düşünmüyor. Ahlaki şüpheciliği çok ileri götürürseniz, o kişiyi kınayacak elinizde herhangi bir enstrüman kalmaz. O yüzden hayvanlar konusundaki bu argümanlara da "ahlak belirlenemez, ahlak tamamıyla kişiye kalmıştır" argümanlarının da en azından sofistike edilerek öne sürülmesi lazım. Aksi takdirde bu argümanlarla karşılaştırıldığınız zaman ağırlıkları az kalıyor. Kaldı ki bu hayvan meselesi, diyelim ki insanın cinsel kimliği ve insanın kendi içinde yaşadığı yerel kültürden öte olarak başka bir varlığı da etkilediği için "bana karışmayın" argümanı aslında durumu tam ifade edemiyor, çünkü o kişi aslında ahlaki statüsü tartışmalı olan başka bir varlığın durumuna müdahale ediyor, karışıyor.

Sonuçlar, dediğin gibi, sadece kendi içinde olsa, dediğin gibi, öyle olabilir. Ama öyle değil.

Evet kesinlikle.

Konuşmanın bu kısmında biraz da pratik şeylere yöneleceğiz. Önce, önceki konuşmayla biraz bağlamak adına kişilerin elinde bulundurduğu ahlaki düşünceleri bağlamında birkaç pratik şey soracağım. Mesela, hayvan haklarını savunmak için vegan olmak şart mı?

Ben de bazı dönemlerde, özellikle ilk vejetaryen olduğum zamanlarda çok önemli buluyordum. Ondan sonra, özellikle erdem etiğini okuduktan sonra, diğer insanların yaptığı şeylere çok küçümseyici bakmamak lazım diye düşündüm. Mesela bir kişi sokağında kedilere köpeklere yem veriyorsa veya onları veterinerine götürüyorsa bu konularda belli bir aktivizmde bulunuyorsa ve vejetaryen değilse, vejetaryen olmaması diğer yaptığı iyi şeyleri değersiz hale getirmez. O vardır. Mesela kendimden söyleyeyim, ben vejetaryenim ama sokağımdaki kedi ve köpeklere çok zaman ayırmıyorum, efor sarfetmiyorum. O yüzden ben vejetaryen olmazsanız yaptığınız şeyler anlamsızdır önermesine katılamam, ama bir yandan hayvanlar konusunda belli bir eforda bulunurken diğer yandan et yemek, yani vejetaryen olmamak belli bir gerilim yaratır. Mesela siz siyasi bir muhalifsiniz, belli bir partiye oy atmıyorsunuz diyelim, ancak seçim dönemi olduğu zaman muhalif olduğunuz partiye dolaylı olarak da olsa para yardımında bulunmak bu yaptığınız şeylerle belli bir gerilim, çelişki yaratacaktır. Bir diğeri de şu, vejetaryenliğin önemi açısından... Hayvanlar konusunda duyarlı olan insanlar, eğer anlamlı bir başarı kazanacaksa, diğer insanları ikna etmesi gerekiyor. Şu anki haliyle, bir şey kazandı veya bir şey oldu diyemeyiz. O ikna etme sürecinde insanlara samimiyetinizi göstermek bunun ciddi bir mesele olduğunu ortaya koymak açısından, ben kendi tecrübemden söylüyorum, vejetaryen olmak önemli bir etki yaratıyor ve arkadaş grubunuz içerisinde bir gündem yaratma açısından önemli bir şey. Mesela vejetaryen olursanız, herhangi bir yere yemeğe gittiğiniz zaman "Aaa sen vejetaryen miydin?" gibi şeyler gelir

"O zaman niye bitki yiyorsun?"

Evet, tartışmaların seviyesinin yüksekliği konusunda bir söz veremem ama en azından belli bir tartışma çıkarıyor sürekli ve konunun da sadece bizim sokaktaki kedi köpeklerden öte çok daha büyük bir ölçeğinin olduğu konusunda da insanlarda bir farkındalık yaratıyor, her zaman bir sonuç yaratmasa da. O yüzden bence belli bir kritik önemi var.

Peki, şöyle beylik sözler var... Türkiye'de, vejetaryenliği ayıralım, vegan beslenme konusunda bu beslenmeyi sürdürmenin mümkün olmadığına dair de bir sürü söz dolaşiyor, doğru mu sence?

Yani şöyle diyeyim. Ben mesela vegan değilim ama bu şey demek değil... Yani mümkünse vegan besleniyorum. Çalıştığım yerde, yemekhanede makul ölçüde yiyecek varsa vegan tercih ederim, ama çok mümkün olmuyor. Neden? Çünkü süt ve yumurta yemeklerin içine katılıyor veya bunların olmadığı menüler oldukça az. Bu nasıl çözülebilir? Kendi yemeğinizi kendiniz yaparsanız çözülebilir veya yanınızda yiyeceğinizi taşırsanız olabilir. Bir diğer sorun da şu: Vegan ürünler ülkemizde az tüketildiği için, bir ölçek ekonomisi olmadığı için, ve daha çok talep sosyo-ekonomik olarak üst kesimlerden olduğu için üreticiler de bunu bildiğinden dolayı fiyatlar üst kademeye yönelik oluyor, o yüzden ben mesela soya sütünü alamıyorum. Düzenli olarak ona bağlı olduğunuz zaman çok yüksek bir para oluyor, hadi onu da geçtim, yemeğinizi kendiniz yapmanız lazım mesela. Bunda evet belli bir zorluk var. Ama bu şu manaya gelmiyor: Vegan olamazsanız hiçbir şey olamazsınız manasına gelmiyor. Yumurta veya süt tüketmek zorundasınız diyelim, aksi takdirde protein kaynaklarınız çok azalıyor eğer iş yerinizde yemek yiyorsanız veya akşam yemeğinizi çok hızlı yapmanız gerekiyorsa. Ama bu mesela "free-range" yumurtalar var... Kafes tavukçuluğu değil de tavukların serbest gezdiği endüstriyel alanlar var. O ürünleri tercih edebilirsiniz. Veya sütte de, her ne kadar muhteşem olmasa da, organik sütler hayvan refahı açısından daha olumlu. Onları tercih edemeyeceğiniz manasına gelmiyor. Vegan olmasanız bile mümkün olabilecek en iyi şeyi tercih edebilirsiniz. Burda da aynı şey geçerli aslında, dediğim gibi. Nasıl kendi sokağında kedi ve köpeklere bakan bir kişi vejetaryen olmasa bile yaptığı şeyler iyiye, aynı şekilde, vegan olamıyorsa bile -mesela ben sosyo-ekonomik olarak çok zengin olmadığım ve kendime çok zaman ayıramadığım için- vejetaryen olması kötü bir şey değil. Ve vejetaryenlikle veganlık arasında çok çok büyük bir gerilim ve çelişki olduğunu düşünmüyorum.

(...)

Ama yine de daha sorunlu olabilir.

Evet. Vegan olmasanız bile, makul bir vejetaryenlik için de süt ve yumurta ürünlerini de daha sorumlu tüketmek gerekiyor.

Peki, kimisi şöyle diyor: "Vejetaryen beslenme sağlıklı." Bu şekilde bir meşrulaştırma sıkıntılı, bunu anlattıklarından da görebiliyoruz. Ama öyle mi? Yani vejetaryen beslenmenin daha sağlıklı olduğu söylenebilir mi? Veya tam tersi? Et yemek sağlıklı mı?

Bu konuda uzman değilim ama okuduğum şeylerden anlatırsam, sadece sağlık açısından bakarsak belli miktarda et yemek sağlıklı değil, onu söyleyeyim. Et yemek sizi hasta yapmaz. Et yemek sizi erken öldürmez ama günümüzdeki ortalama bir insanın et tüketimine baktığımız zaman, bu onun ötesine geçiyor. Mesela, toplum olarak kanserden çok korkuyoruz, dünya da öyle. Aslına bakarsak en büyük ölüm nedeni kardiyovasküler hastalıklar, kalp krizi, damar tıkanıklığı, kolesterol vs. Bunun da en büyük sebebi yağlı beslenme ve yağlı beslenmenin en büyük nedenlerinden biri et. Ve çok fazla et tüketimi. Dediğim gibi çok az et yemek sizi hasta yapmaz ama BigMac'ler dünyasında böyle sonuçlar ortaya çıkıyor. Kanser açısından da baktığımız zaman, şu vurgulanıyor: Endüstriyel, işlenmiş gıdaların vücuttaki serbest radikalleri artırdığı için kanseri tetikleyici bir rolünün olduğu vurgulanıyor her zaman. Bunun da en önemli unsurlarından biri, endüstriyel hayvancılıkla üretilmiş olan etler. Her ne kadar biz Türkiye'de sanki hayvanlarımızı köylüler, doğal şartlarda büyütüyorlarmış gibi düşünsük de -böyle bir algı var Türkiye'de ki bu belli noktalarda olabilir- ama eğer Türkiye'de Migros'a, Carrefour'a ve benzerlerine makul fiyatta et geliyorsa burada endüstriyel hayvancılığın varlığını reddedemeyiz. Ki buraya baktığımız zaman hayvanların doğal beslenmelerine oldukça aykırı olduğunu, hareket etmeyen hayvanların tüketildiğini görüyoruz, insan sağlığına riskleri var bunun.

Şunu söyleyeyim: Vejetaryen bir beslenme insan sağlığına zararlı olabilir mi? Bir kere vitamin, B12 vitamini, takviyesi gerekli. Çünkü hayvansal gıdalardan kestiğiniz zaman B12 vitamini bitkisel menşeli gıdalarda yok.

Ama bunun yerine tamamen koyabiliyoruz o vitamin haplarıyla.

Evet, vitamin kullandığınız zaman herhangi bir eksiklik ortadan kalkıyor. Ve B12 vitamini birçok kişi açısından et ürünleri tüketse bile eksikliği olan bir şey. Zaten B12 vitamini her

eczanede ön raflarda olur. Çünkü birçok doktor B12 vitamininin daha yüksek olarak alınması gerektiğini düşünüyor. O yüzden sadece vejetaryenlikle ilgisi yok, herkesin aslında beslenmesinde tamamlaması gereken bir unsur. Onun dışında protein açısından, zaten vejetaryenseniz süt ve yumurta, yoğurt tüketebiliyorsunuz, protein açısından en ufak bir probleminiz yok, ama vegan olarak da çeşitli bitkisel aminoasitleri birlikte tükettiğiniz zaman -bunlar genellikle bakliyat, buğday, bulgur bunların karışımı olarak- ideal, yeterli protein oranına ulaşabilirsiniz.

Çok teknik değilse kişisel olarak da araştırılabilir yani bunlar.

Evet, herhangi bir kişi internetten bile bu bilgilere ulaşabiliyor.

***Hukuk ve örgütlenme boyutu
üzerine olan 2. kısım yakında...***
Dört Yüz Beş